

Aneta MICKIEWICZ

Opole

Stan badań wpływów języka czeskiego na dialekt śląski

Kiedy mówimy o wpływach językowych na dialekt śląski od razu przychodzi nam na myśl język niemiecki. I słusznie – udział fonetyki, leksyki czy morfologii pochodzenia niemieckiego jest duży na obszarze całego Śląska. Nie można jednak deprecjonować przy tym języka czeskiego, którego wpływy znajdziemy nie tylko w gwarach pogranicza. O potrzebie badań tego zjawiska pisał pod koniec lat siedemdziesiątych Alfred Zaręba, który wskazywał na trudność, ale zarazem konieczność stworzenia szczegółowej monografii traktującej o kontaktach polsko-czeskich na gruncie dialektalnym. Taka monografia wciąż jeszcze nie powstała, tworząc swoistą lukę w bogatej tradycji badań wzajemnych wpływów polsko-czeskich oraz badań dialektologicznych.

Oczywiście nasuwa się pytanie z czego wynika ta luka. Na taki stan rzeczy składa się kilka czynników – są to przede wszystkim trudności, które wiążą się z podjęciem tego zagadnienia. Na trudności te składają się m.in.:

1. Potrzeba zgromadzenia dużej ilości materiału pochodzącego nie tylko z pogranicza polsko-czeskiego i Zaolzia, ale sięgającego na północy do miejscowości leżących w granicach powiatu oleśnickiego (dialekt sycowski), na zachodzie linię graniczną wyznaczają wioski powiatu opolskiego (Kuźnica Kątońska, Stobrawa – zob. Wyderka 2000, s. 10), a na wschodzie – granica gwar małopolskich włącznie (tego terenu dotyczą również badania wpływów słowackich).

2. Trudność w określeniu pochodzenia wyrazu – czy dany leksem jest zapożyczeniem czeskim czy słowackim (zob. Zaręba 1988, s. 103). Niejednokrotnie badacz musi uwzględnić szersze tło porównawcze – sięgnąć również do innych języków słowiańskich, aby nie przypisać błędnie źródła pochodzenia danego leksemu. Do tego dochodzi również zagadnienie zapożyczeń bezpośrednich i pośrednich, czyli np. latynizmów i germanizmów przejętych drogą czeską (zob. Czarniecki 1970).
3. Największą pułapką czyhającą na badacza jest „utajona” historia wyrazu – zdarzało się, że wyraz uważany przez językoznawców za bohemizm, okazywał się staropolskim archaizmem, który w języku literackim wyszedł z użycia, natomiast zachował się w gwarze. Przykładem może być wyraz *koża* ‘skóra’ (cz. *kůže*), który jak okazało się później używany był w tej formie w języku polskim do XV w. Konieczne zatem jest przyjęcie postawy „podejrzliwości” wobec każdego badanego leksemu w fazie interpretacji.
4. Do badania wpływów języka czeskiego na gwary śląskie konieczne jest korzystanie z kilku kryteriów, na co wskazywał Alfred Zaręba (Zaręba 1988, s. 101–113). Jest to m.in. kryterium formalne, historyczno-językowe, semantyczne, porównawcze itd. Zastosowanie kilku metod badawczych może dopiero dać nadzieję na prawidłowość naszych badań.

Literatura dotycząca wpływów języka czeskiego na polski jest obszerna i historycznie zakorzeniona w językoznawstwie. Zwłaszcza na początku XX w. powstało wiele cennych prac slawistycznych z zakresu komparatystyki języka czeskiego i polskiego. Do najważniejszych badaczy tamtego okresu należą tak wybitne postacie naukowe jak Władysław Nehring, Kazimierz Nitsch, Aleksander Brückner, Edward Klich, Mieczysław Małecki, Witold Taszycki, Stanisław Urbańczyk¹. Prawdziwy rozkwit przypada jednak na drugą połowę XX w.,

¹ Dorobek naukowy wymienionych badaczy bliżej przedstawia Janusz Siatkowski w artykule *Wpływy czeskie w języku polskim (historia badań, zakres i rola wpływów)*, Warszawa 1996, s. 238–246.

kiedy to podjęto różne kierunki badawcze z zakresu językowych kontaktów polsko-czeskich. Do rozwoju nauki w tym zakresie przyczyniło się powstanie w 1955 r. periodyku *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, skupiającego wybitnych slawistów polskich i zagranicznych. Wśród licznych prac, których powstanie przypada na drugą połowę ubiegłego stulecia można wyróżnić publikacje prezentujące różne kręgi tematyczne badań:

- badania wpływów języka czeskiego na polski język literacki, zwłaszcza w zabytkach XV i XVI-wiecznych oraz u poszczególnych autorów. Na tym polu znane są prace Janusza Siatkowskiego (1959, 1964), Zdzisława Stieberta (1955), Mieczysława Basaja (1966), Józefa Reczka (1968) i in.;
- prace językoznawcze z zakresu fonetyki, morfologii, fleksji, leksyki, frazeologii, tu: liczne prace powstałe w Instytucie Słowianoznawstwa PAN dotyczące polsko-czeskich interferencji językowych, prace Janusza Siatkowskiego (m.in. 1959, 1965, 1970, 1996), Mieczysława Basaja (1966, 1964 i n.), Stanisława Rosponda (1959), Stanisława Bąka (1974), artykuły Alfreda Zaręby zebrane w monografii *Szkice z dialektologii śląskiej* (1988) oraz wielotomowe dzieło *Atlas językowy Śląska* (1969–1996), prace Teresy Zofii Orłoś (1993) i in.;
- badania Teresy Zofii Orłoś dotyczące związków historycznych i kulturowych (1993), prace Janiny Labochy dotyczące Śląska Cieszyńskiego (1997) czy badania Zbigniewa Grenia (2000);
- warto wspomnieć prace językoznawców czeskich, którzy badają językowe wpływy czesko-polskie, m. in. Edward Lotko (1997, 1992), Jiří Damborský (1977), Irena Bogoczová (2006).

Na tym tle osobny kierunek badawczy stanowią badania dialektologiczne. Również tu można wydzielić kręgi tematyczne (m.in. językowe, historyczne, socjologiczne, socjolingwistyczne, kulturowe), wokół których były i nadal są prowadzone badania naukowe. Najbardziej znane, bo wzbudzające niemałe emocje, były badania gwar przejściowych, których zaczątki dał Zdzisław Stieber w latach trzydziestych, a na dobre rozwinęły się przy okazji dyskursu naukowego

o pochodzeniu gwar przejściowych między językoznawcami polskimi i czeskimi. Dużą rolę w badaniu gwar laskich odegrały prace Adolfa Kellnera (1946, 1950) oraz dwutomowa praca Karola Dejny *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski* (1951, 1953), której jeden z tomów stanowi atlas. W tym temacie wypowiadał się również Edward Lotko (1959), Josef Skulina (1962), Stanisław Rospond (1962), Mieczysław Karaś (1958) czy Jan Basara (1975). Tematyka gwar laskich podjęta jest również u Beliča (1972), w pracach Romana Laskowskiego (1966, 1971) czy Grażyny Balowskiej (2008). Problematyka ta jest kontynuowana również współcześnie, jednak raczej z punktu widzenia socjolingwistyki (zwłaszcza badania dotyczące języka współczesnej młodzieży zamieszkującej tereny zaolziańskie). Tu wymienić należy wspomniane już wyżej studia Janiny Labochy, Zbigniewa Grenia czy Jadwigi Wronicz.

Badania wykraczające swoim zasięgiem poza obszar Śląska Cieszyńskiego i gwar laskich przeprowadził Janusz Siatkowski, publikując stan badań nad polsko-czeskimi kontaktami językowymi. Obok bogatej spuścizny naukowej dotyczącej wpływów na polszczyznę literacką, profesor Siatkowski przedstawił również badania gwarowe pod Raciborzem i Głubczycami oraz czeskiej wysepki gwarowej pod Łodzią. Cennym podsumowaniem 35-letnich studiów profesora Siatkowskiego jest zbiór jego publikacji w książce *Czesko-polskie kontakty językowe* (1996).

Bogate źródło badań wpływów języka czeskiego na gwary śląskie dają publikacje Alfreda Zaręby, a spośród nich *Atlas językowy Śląska* zawierający mapy izoleks bohemizmów². Jest on także autorem szeregu prac z zakresu historii i geografii śląskich leksemów. Prowadził badania dotyczące właściwości gramatycznych gwar również w ujęciu porównawczym polsko-czesko-słowackim. To właśnie profesor Zaręba wskazał na konieczność podjęcia badań wpływów języka czeskiego (i słowackiego) na dialekt śląski.

² Dla terenów czeskich zob. *Český jazykový atlas* J. Blahara i P. Jančaka (1992–2005), którego ukazało się dotąd pięć tomów.

Na koniec chciałabym wspomnieć o ważnej części naukowej spuścizny, jaką są słowniki, gromadzące gwarowe leksemy. Mam tu na myśli słowniki poszczególnych pisarzy śląskich jaki stworzyła (np.) Jadwiga Wronicz (1992), regionalne, np. *Mały słownik Górnego Śląska* Bożeny Cząstki-Szymon (1999), liczne słowniki mowy poszczególnych wsi śląskich (zwłaszcza w pracach magisterskich). Najbogatszy materiał przedstawia jednak *Słownik gwar śląskich* (2000–2008) pod redakcją Bogusława Wyderki, powstający w Instytucie Śląskim w Opolu. Do końca 2010 r. ukazało się 8 tomów słownika (do litery G). Pozostałe leksemy można znaleźć w Instytucie Śląskim, gdzie zgromadzonych jest około miliona fiszek słownikowych obejmujących materiał XX-wieczny i starszy. Słownik zawiera leksykę całego Śląska, który

[...] pojmowany jest tu nie jako kraina geograficzna czy polityczna, lecz jako historycznie ukształtowany region etniczno-językowy, którego granice wyznacza obszar zwartego osadnictwa rdzennej ludności regionu posługującej się rodzimym dialektem (Wyderka 2000, s. 9).

Oznacza to, że słownik zawiera leksemy również z terenów Zaolzia. Jest to wielkie i cenne źródło materiału, które pozwala podjąć się językowych badań całego obszaru Śląska bez względu na współczesne granice polityczne.

Podsumowując, chciałabym za Alfredem Zarębą jeszcze raz podkreślić ważność badań wpływów czeskich na dialekt śląski. Profesor Zaręba pisał o tym problemie pod koniec lat siedemdziesiątych, wskazując jednocześnie na niemożność podjęcia się tych badań ze względu na zbyt mały zasób materiału i opracowań dotyczących tego zagadnienia, jakimi wówczas dysponowano. Obecnie sytuacja uległa zmianie, powyżej przedstawione zestawienie literatury na ten temat jest wyraźnie obszerniejsze niż 40 lat temu. Warto zatem podjąć się badań, nie tylko aby zapełnić monograficzną „lukę” w tym zakresie, ale także aby zrewidować sąd o „niemieckości” dialektu śląskiego, podkreślając wagę również języka czeskiego.

Literatura

- Balowska G., 2008, *Lašské dílo Ondry Lysohorského. Kapitoly z lexika*, Univerzita Karlova v Praze, Praha.
- Basaj M., 1966, *Bohemizmy w języku pism Marcina Krowickiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Basara J., 1975, *Słownictwo polskich gwar Śląska na terenie Czechosłowacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Belič J., 1972, *Nástin česke dialektologie*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Blahar J., Jančák P., 1992–2005, *Český jazykový atlas*. T. 1–5. Nakladatelství Academia, Praha.
- Bogoczová I., 2006, *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference*, Ostravská Univerzita, Ostrava.
- Czarnecki T., 1970, *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 9, s. 37–44.
- Czaska-Szymon B., 1999, *Mały słownik Górnego Śląska*, Leksem, Katowice.
- Damborský J., 1977, *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Dejna K., 1951, *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*, cz. 1, Łódź.
- Greń Z., 2000, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Karaś M., 1958, *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych*, „Język Polski” 38, s. 286–296.
- Kellner A., 1946, *Východolašská nářečí*, Melantrich, Brno.
- Labocha J., 1997, *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Laskowski R., 1966, *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich. Cz. 1. Abstracta, collectiva, diminutiva, augmentativa*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Laskowski R., 1973, *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich. Cz. 2. Rzeczowniki z formantem w funkcji przedmiotowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Lotko E., 1992, *Zrádná slova v polštině a češtině*, Votobia, Olomouc.
- Lotko E., 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*, Votobia, Olomouc.
- Orłowski T. Z., 1993, *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych / Tisíc let česko-polských jazykových vztahů*, Universitas, Kraków.
- Reczek J., 1968, *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XVw.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Rospond S., 1959, *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Śląsk, Katowice.
- Rospond S., 1962, *Język czeski na Śląsku*, „Kwartalnik Opolski” z. 2, s. 91–96.
- Skulina J., 1962, *Glosa o lašském nářečí*, „Slavica Pragensia” nr 4, s. 593–598.
- Siatkowski J., 1959, *Czechizmy w języku Jana z Koszyczek*, „International Journal of Linguistics and Poetics” 1/2, s. 143–176.
- Siatkowski J., 1965, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. T. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Siatkowski J., 1970, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. T. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Siatkowski J., 1996, *Czesko-polskie kontakty językowe*, Energeia, Warszawa.
- Stieber Z., 1955, *Wpływy czeszczyzny na kształtowanie się polskiego języka literackiego*, [w:] *Świat językowy Słowian*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 306–316.
- Wróńc J., 1992, *Słownictwo pisarzy cieszyńskich XVIII wieku*, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków.
- Wyderka B. [red], 2000–2008, *Słownik gwar śląskich*, Państwowy Instytut Naukowy. Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Zaręba A., 1969–1996, *Atlas językowy śląska*, t. 1–8, Państwowy Instytut Naukowy, Kraków–Warszawa.
- Zaręba A., 1988, *Szkice z dialektologii śląskiej*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.

Summary

Authoress of the article presents a literature related to the influence of Czech language on Polish language. She emphasizes need of carrying on with studies of influence of Czech language on Silesion dialect. Significant publication, which helps in those researches, is *Słownik gwar śląskich*. It is being published in Opole under the editorial of Bogusław Wyderka since 2000.